

De bijzondere oever en water van de Burgumer Mar

Arend Timmerman

Dit artikel gaat over het landschap van de oostelijke oever van De Burgumer Mar tussen de Lits bij Eastermar en het Kolonelsdiep (of Prinses Margrietkanaal) bij Schuilenburg. Het is het deel ten westen van de zandpaden Achterweg, de Borstleane, de Bûtlânsreed, de Pieter Jehannes-, de Reinders- en de Ellensreed (Figuur 1). Over het oeverlandschap en wat zich daarin afspeelde zijn enkele opmerkelijke bijzonderheden te vertellen. De auteur kent het meer en de oevers sinds 1971 en woont aan de oostkant vanaf 1984. Veel kennis over dit gebied komt van streek- en dorpsgenoten of is van meer recente datum, gebaseerd op jarenlang veldwerk.

Hoog water achter de Akkers bij de Achterweg. 2e week november 2023 (foto auteur).

Deel 1 Het veranderende landschap

Positionering oostoever

De oostoever van de Burgumer Mar maakt deel uit van het Nationaal Landschap de Noardlike Fryske Wâlden. Het ligt op de overgang van een sterk oplopend en besloten, nu agrarisch landschap naar de oever en het water van het meer. Het is voorts een deel van een kerngebied in ons Nationaal Natuur Netwerk. Over een afstand van ca. 1 kilometer, loodrecht op het meer, neemt het landschap in hoogte toe tot bijna 2,50 m. boven NAP. Wanneer alle bomen op de *dykswâllen* (hege diken) gekapt zouden worden, dan keek je “naar beneden” in het water van het meer! Dat water ligt 52 cm *beneden* NAP. Zoveel reliëf in het veelal vlakke Fryslân is zeldzaam en bijzonder interessant. Het landschap hier zag er tot in de vorige eeuw nog heel anders uit. Dat was vooral een gevolg van het water dat lang een flink stempel drukte op het landschap van de oever. Dat is ook wel te begrijpen als bedacht wordt dat het Friese boezempeil tot ca. 1920, toen het Woudagemaal met de bemaling startte, nauwelijks beheersbaar was. Het water kende dus veel meer dynamiek dan tegenwoordig. In de winter overstroomde al het niet- en laagbedijkte land; in de zomer vielen sommige meren in Fryslân soms vrijwel droog! Dan konden boeren bijvoorbeeld door het Koeverdordermeer (tussen Woudsend en Langweer) met paard en wagen het hooi ophalen aan de andere kant van het meer. Voor onze oostoever bijvoorbeeld staken dan zeer grote zwerfkeien uit de ijstijd boven de droogvallende bodem uit. Ter hoogte van Heechsân liep lang nog in de vorige eeuw een zogenaamde brandsloot naar het meer. Die was nodig om genoeg

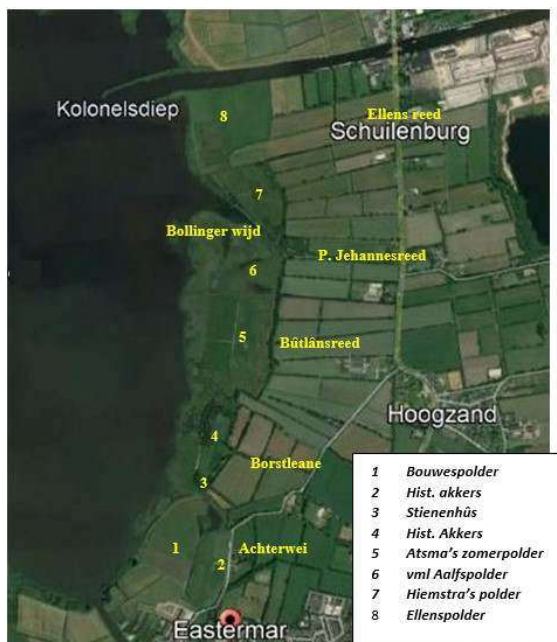
water te hebben om branden op de hoger gelegen zandgronden te kunnen blussen. Bij erg hoog water, wist men in het dorp, kon een klein zeilschip tot aan het zandpad, de Achterweg, komen! Deze oude brandsloot is nu een smalle waterschapssloot geworden, niet breder dan een enkele meter! (Zie kadertekst ‘suffosie, verlanding’.) Als je er staat, kun je maar moeilijk geloven dat het water ooit wel zo hoog stond. De Achterweg ligt net iets hoger dan 1 meter *boven* N.A.P. Zo bezien is het toch voorstelbaar dat het vroeger mogelijk was om zover het landschap binnen te varen.

Suffosie, verlanden

Brede sloten en vaarten worden zonder beheer (schouw onderhoud) op natuurlijke wijze steeds smaller door het schuiven van de aardlagen er omheen. Dit proces wordt suffosie genoemd.

Verlanden door vegetatie is een ander proces. Vaarten b.v. waar vroeger turfschepen door voeren, zijn door deze processen inmiddels tot smalle landbouwslootjes verworpen zoals in de buurt van Eastermar ook met de Tikevaart en Leijens vaart het geval is.

Tussen ca. 1718 (kaart Schotanus), 1859 (kaart Eekhof) en 1920 (Topotijdreis.nl) lijkt er in het landschap van de meeroever en dus in de oeverlijnen erg weinig veranderd te zijn. Daarna komen in de lage delen van de oever kleine poldertjes met windbemalingen. Eerst bij het dorp Eastermar en het Prinses Margrietkanaal. Later ook ten westen van de Bütlandsreed halverwege het dorp en Schuilenburg. Onomkeerbare ontwikkelingen komen op gang.

Figuur 1. Topografie Oostoever Burgumer Mar.

Aanslagen op het boezemsysteem

Nieuwe ontwikkelingen in de oostoever zijn vooral een gevolg van de vroegere wateroverlast in de Friese boezem. Tot in de 20ste eeuw vormde deze voor de bewoners in de provincie een groeiende bedreiging. Nadat in 1969 het Lauwersmeer werd aangelegd, kwam een laag, vast boezempeil van 0,52 m. *beneden* NAP, tot stand. De dynamiek van het water verdween nagenoeg. Het natuurlijke systeem was onherstelbaar aangetast en onherstelbaar vernield (zie ook Claassen, 2008). Andere ontwikkelingen kwamen nu op gang. Lage kaden werden verhoogd. Zomerpolders werden winterpolders. Desastreus voor de oever- en waterplanten was de toenemende watervervuiling in de tweede helft van de vorige eeuw. Waren eerder de landbouw en watervervuiling het probleem voor natuur- en landschap in de oever, tegenwoordig is het de uitbreidende en niets ontziende oever- en waterrecreatie.

Figuur 2. Impressie uit het mesolithicum aan de oever van de Burgumer Mar. (bron www.Archeoweb.nl).

Het veranderde landschap van de oostoever

Algemeen

Al heel lang is bekend dat er op tenminste twee plaatsen in de oostoever vuurstenen jacht- en gebruiksvoorwerpen zijn gevonden. Deze dateren uit de Middensteentijd (periode 10.500 tot 5.300 v.C.). Toen, kort na de laatste ijstijd, woonden mensen al aan deze kant van het meer (Figuur 2). Op de hoge zandopduiking bij de Borstleane waar de overgang van hoog naar laag in de oever het kortst is, ligt de grootste, ooit belangrijke vestigingsplek. Een tweede, veel kleinere beschermde plaats, is te vinden op een kleine lagere zandopduiking in de voormalige Aalfspolder, zuidwest van het Piter Jehannesgat. Die is in 1998 bij de herinrichting van dat oeverdeel, met een halve meter grond extra bedekt om verdere beschadiging door illegaal graafwerk naar prehistorische werktuigen te voorkomen.

Hoogstwaarschijnlijk was het aangrenzende landschap hier eeuwenlang bedekt met vooral bos en broekbos op de hogere, golvende delen. In de smalle overgang naar het meer zullen kortere vegetaties met zeggen, riet en biezten tot in het water hebben gestaan. Pas in een brakke situatie kunnen riet, biezten en Zeebies (Heen) gedijen en (loof)bomen spaarzaam kiemen en zich handhaven. Eeuwenlang drong nog zeewater door tot in het meer. En nog tot in de vorige eeuw verhinderde de dynamiek van het water in de rietkragen de opslag van loofbomen. Toen het meer verzoette en het seizoenritme van hoog- en laagwater verdween, ontstonden in het ondiepe water en in de oever de huidige riet- en moerasvegetaties met eerst nog nauwelijks opslag van bomen en struweel. In elk geval was er tot kort na de Tweede Wereldoorlog nauwelijks moerasstruweel en -bos in de oever. In het dorp Eastermar is nog bekend dat je vanaf de Litsbrug langs en over de oever het pierhoofd van het Prinses Margrietkanaal kon zien. Tegenwoordig heeft het broekbos zich in de oevers weten te vestigen en uit te breiden. Niet alleen als gevolg van het verdwijnen van de dynamiek van het water. Het noodzakelijke rietlandmaai-beheer verdween op meerdere plekken. Als het beheer van de natte oever niet actief wordt uitgebreid, zullen plaatselijk broekbossen langs het water zich verder verdichten en in oppervlakte toenemen.

Het laat zich raden dat de vroege bewoners de oever van het meer en directe omgeving heel anders beleefden en gebruikten dan de huidige bewoners dichtbij en verder weg. Nieuwe bewoning en dan uitsluitend voor (tijdelijke) recreatieve activiteiten is nog maar iets ouder dan een halve eeuw. Gelukkig alleen geconcentreerd bij de Borstleane en bij het dorp Eastermar. De komende tijd zal het landschapsbeeld in de oever bij Eastermar verder aangetast worden. Daar is een 5 hectare (!) grote uitbreiding van de bestaande camping, zonder goede landschappelijke inpassing, in ontwikkeling. Daar moeten chalets komen aan het water voor rijkere mensen, zegt de ondernemer. De oorspronkelijke bodem is daarvoor al opgehoogd met verontreinigd slib uit de aangrenzende Lits-Leijen vaargeul. Eerder was hier in het gemeentelijke bestemmingsplan nog sprake van natuur- en landschappelijke waarden!

Waterbeheer

De voor mensen soms gevaarlijke, maar natuurlijke dynamiek van het water en zeker ook de schoonheid van de Friese boezem is na 1920 langzaam verloren gegaan. Hogere waterstanden in de boezem zijn inmiddels afhankelijk van veel regen en harde wind. Dan staat het water door intensieve polderbemalingen korte tijd even hoger dan nu gewenst wordt (foto 1). Zulke situaties treden sinds 1969 nog een enkele keer op als het spuien bij Lauwersoog door te hoge vloedstanden niet kan. Als dan enkele te lage kaden overstromen, zoals in januari 2012, is iedereen in rep en roer alsof verdrinking aanstaande is! Ook de oeverlanden in de oostoever van de Burgumer Mar stonden toen kort weer even extra blank.

Vanaf 1920 en vooral tot kort na de Tweede Wereldoorlog is het makkelijker geworden om zomerkaden aan te leggen en op te hogen naar winterkaden. Die kunnen het "weinig" meer rijzende water, in elk geval lang, keren. Vooral met de aanleg van winterkaden volgden de bemalingen en dus lagere peilen in deze oever het hele jaar door. Met deze verandering breidde het hooiland zich eerst nog ten koste van de

natte oevervegetatie uit. Op hogere delen kon zelfs perceelsgewijs geweid worden. De overgebleven Dotterbloemhooilanden in de voormalige zomerpolderdijtjes ondergingen hetzelfde lot als de eerder al duizenden hectaren blauwgraslanden in Fryslân. Het gebruik van kunstmest in de vorige eeuw versnelde de teloorgang van veel biodiversiteit. De gele velden met dotterbloemen in het voorjaar in de oostoever zijn inmiddels helemaal verdwenen. Alleen in gemaaid rietland is deze vroeger beeldbepalende soort nog te vinden (foto 2).

Foto 2: Dotterbloemen in gemaaid rietland, oever Borstleane. 7 april 2012 (foto Piet Zuidema).

Zomer- en winterpolders

De landbouw veranderde na de oorlog snel en ook de druk op de oeverlanden van de oostoever werd groter. De lage kaden van kort na 1920 werden tussen 1950 en 1980 in de hele oostoever verstevigd en de winterbemalingen vergroot. In de Bouwespolder (1) bij het dorp werden de molens afgebroken. Elektrische pompen kwamen er voor in de plaats. Andere molens werden vergroot (Atsma's- en Aalfspolder, 5 en 6) of ook verplaatst (Hiemstra's- en Ellenspolder, 7 en 8). Alleen in de Atsma's polder ging het na 1975 officieel om natuurbeheer; een bemalen zomerpolder. Kort daarvoor was het verruigde deel tussen de middensloot en de zomerkade weer ingericht als hooiland en de zomerkade verbeterd. De vervallen windmolen werd vervangen door een nieuwe. In de andere polderdijtjes en vrij afstromende (hogere) oeverdelen bleven de landbouwpeilen voorrang krijgen. Dat veranderde pas toen via de ruilverkaveling Oostermear enkele oeverdelen uit particulier bezit werden aangekocht en in 1998 voor natuur- en landschapdoeleinden werden ingericht. Groot was de oppervlakte niet. Het betrof twee percelen ten westen van de Achterweg (gelegen voor de Bouwespolder), vier percelen bij de Borstleane (4), twee percelen in de Aalfspolder en twee boezempercelen in de Hiemstra's polder. Alleen één perceel aan

Foto 3: Petgatenstructuur in de Ellenspolder. 16 september 2024 (foto auteur).

de Bûtlânsreed langs de zuidkant van de waterschapsloot (4) en de twee percelen van de Aalfspolder (6) werden echt ontpolderd zodat het boezemwater bij hoge waterstanden weer wat verder in de oever kan reiken. Sinds een aantal jaren is een deel van de Ellenspolder door middel van de aanleg van een ondiepe en smalle petgatenstructuur ingericht voor agrarisch natuurbeheer (foto 3).

Recreatie in de oever

Al voor de Tweede Wereldoorlog probeerden particulieren stukjes in de oostoever te kopen en in te richten voor recreatieve doeleinden. Sommigen gingen verder dan alleen een recreatiewoning. Halverwege de 20'er jaren verzezen zogenaamde badpaviljoens bij het water van de oostoever. Eentje, net aan de zuidwestkant, bij de Lits in het water voor de oever. De andere, Sonnema's badpaviljoen genaamd, bij het pierhoofd van het Prinses Margrietkanaal in de Ellenspolder (vroeger het polderdijtje van Hazenberg geheten), bijna grenzend aan het water. Beide verdwenen weer. Die in de Ellenspolder werd door de Duitsers aan het eind van de oorlog verwoest. Beide bepaalden enkele decennialang het landschap van het meer en de oever. Het effect van deze recreatieactiviteiten op de fauna laat zich raden. Op meer plaatsen in de oever breidden recreatievoorzieningen zich uit. Aanvankelijk was er alleen een bijna niet op te merken zwemplaats van Eastermar in de oever van de Bouwespolder. Kort voor de oorlog ontstond in de oever ten noorden ervan het zogenaamde Stienenhûs, te bereiken via de Borstleane. Iets verderop verzezen in die tijd twee houten zomerhuisjes. Door kruierend ijs (!) overleefde de laagst gelegene het niet, net als later de vervangende 'stacaravan'. Ook het andere verdween, waardoor kort na de oorlog aan het eind van de Borstleane geen sprake meer was van recreatie. Zowel het Stienenhûs als één van de houten zomerhuisjes speelde in de oorlog een rol als onderduikadres. Het Stienenhûs kreeg een bijzondere betekenis. Dat bewijst de tekst (Ellens, 2013) over het gebeuren op 14 april 1945 toen de NBS (de binnenlandse strijdkrachten) het huis gebruikten om foute medelanders op de zolderkamertjes op te sluiten en om een aanval uit te voeren op de bezette Schuilenburgse brug over het P.M.-kanaal. Die aanval mislukte, waarna overigens de Canadezen het karwei opknapten.

Aan het eind van de noordoostoever van het kanaal de Lits verrees kort na 1960 een zomerwoning met haventje. Deze wordt nog steeds gebruikt. Bij de Borstleane kwamen daarna in korte tijd, naast het Stienenhûs, meerdere recreatiewoningen en/of verplaatsbare keten. Tegenwoordig zijn daar zeven zomerwoningen van overgebleven. Natuurlijk zijn deze inmiddels vergroot en gemoderniseerd. Op zes plekken aan elkaar grenzend zijn ook haventjes in de rietoever aangelegd; bij een viertal heeft men daar - zonder vergunning - ooit een (laag) botenhuis gebouwd. In de jaren '80 is het, deels al gegraven, zevende haventje net op tijd verijdeld door druk op de gemeente Tytsjerksteradiel uit te oefenen. De sporen in de rietkraag zijn echter nog steeds aanwezig. Vlak bij deze haventjes, ten noorden van de waterschapsloot, is in de jaren '60 ook illegaal geprobeerd een haventje in de rietoever te maken. Dit haventje werd aan drie zijden "bekleed" met op elkaar gestapelde, afgedankte betonnen heipalen. De grond eruit ligt er als verhogingen omheen. De plek is nooit gebruikt als haventje en inmiddels geheel begroeid met rietruigte en broekbos. Het is als recreatieplek niet meer zichtbaar in de oever.

Stortplaats in de oever

De grootste en vrijwel onmogelijk uitwisbare verandering in de oever trad op tot in de jaren 60 van de vorige eeuw. Tonnen afval van de kalkzandsteen- en betonfabrieken van Schuilenburg werden toen gestort in de noordoever van het Piter Jehannesgat (Bollinger Rijd in figuur 1). Zo ontstond een hoger liggende, brede wal als een soort kade voor het voormalige boezemland dat nu het polderdijtje van Hiemstra heet. Er werd een privé aanligplaats met wat grasland en bosschages op aangelegd. Deze plek was tot ca. 1995 in zomergebruik bij lokale bewoners om er te recreëren. De huidige eigenaar die er zelf asbest dumpste, plaatste illegaal enige bebouwing met botenhuis en vier (!) steigers. Het terrein is alweer jaren geleden afgesloten met hoge hekken en Oost-Europees puntdraad!

Recente uitbreiding

Het meest in het landschap opvallende element in de oever is van veel recentere datum. Dat is het watersportbedrijf De Lits bij Eastermar. Aanvankelijk was het kleinschalig recreatieterrein, maar in 1985 volgde de bouw van een landschap ontsierend (hoofd)gebouw, dat tot in de verre omgeving te zien is. Met de jachthaven en witte recreatiebouwsels ontsiert het de oever en het aanzien van het dorp, zeker gezien vanuit het zuiden en westen. Net als in zoveel andere dorpen moet deze voorziening groeien en is die zich langs de Lits in het open meeroeverlandschap aan het uitbreiden tot bijna aan het meer. Die uitbreiding is omstreken. Tot voor kort was het hier onderdeel van een kerngebied van ons Nationaal Natuur Netwerk (voorheen EHS). De politiek (s)preekt over behoud van natuur en landschap, maar doet in de praktijk helaas nog al eens het tegenovergestelde!

Deel 2 Cultuuraspecten

Oude toponiemen en gebruik

Veel kennis uit de voorgaande eeuwen over de situatie in de oostoever is maar moeilijk te achterhalen. Opmerkelijk is dat de oudst nog bekende, vroeg zestiende-eeuwse naam Bollumer Ryd is verdwenen (Mol 2006). Het was ooit een gegraven opvaart. Deze oude aanduiding is vervangen door de huidige naam Piter Jehannesreed en –gat. Dat is jammer. Met die oude naam verdween ook een besef van geschiedenis. Zo stond daar in de oever in de Middeleeuwen een galg! Zo geplaatst, dat de lijken niet alleen over land, maar vooral over het water goed te zien waren! Waterwegen waren lange tijd veel belangrijker dan de weinige (onverharde) wegen over land. Het was bovendien één van de twee galgen die in de gemeente Tytsjerksteradiel dienst deden. Maar het is vooral een bijzondere plek omdat daar een eeuwenoud haventje ligt, vanouds dus van groot belang voor de streek vanwege de aanvoer van allerlei goederen. Bijvoorbeeld voor terpaarde ter bemesting van de eeuwenlang gevoerde akkerbouw op de aangrenzende hoger gelegen arme zandgronden. Veel recentier werd het gebruikt als ligplaats voor roeibootjes met aanhangmotor van bewoners uit de buurt. Deze rijke geschiedenis zou daarom, ook door de huidige eigenaar Staatsbosbeheer, gekoesterd en niet ontmoedigd moeten worden.

Een andere, in onbruik geraakte naam is die van de bewoningen aan de Achterweg. Nog tot in de 19de eeuw heette deze omgeving het Wester-eynde (Veltman 1924). Deze auteur kwam toen hij zijn boek schreef ook al niemand in het dorp meer tegen die deze naam nog kende!

Het grootste deel van het lage bûtlân langs het meer maakte heel lang deel uit van een zogenaamde ‘hemmerk’ (gemeenschar) waar gezamenlijk door de eigenaren onder andere geweid kon worden. Maar wel volgens vastgelegde regels gecontroleerd door een bestuur, de zogenaamde gecommiteerden. Na 1920 kregen afzonderlijke eigenaren pas delen van de oeverlanden in bezit. Voor de toegang tot de percelen en ook het paviljoen in het poldertje Hazenberg waren (zand)paden nodig met aan weerszijden slootjes. De paden en slootjes (bomen mochten er niet langs komen!) moesten onderhouden worden. Dat leverde natuurlijk een hoop gedoe op. Vooral in de herfst, als de akkerbouwgewassen op de hoger aangrenzende percelen geoogst moesten worden. Vrijwel alle paden van toen worden nog steeds gebruikt; soms openbaar zoals de Bûtlânsreed van Eastermar, en soms voor eigen gebruik en beheer zoals de Bûtlânsreed van Schuilenburg (tegenwoordig de Ellensreed). Hoe zulke paden ontstonden, beschrijft de in 2012 overleden Jacob Ellens heel mooi in zijn boek over de Bûtlânsreed van Schuilenburg (Ellens, 2013). Hoe en onder welke voorwaarden dit pad met de schep en kruiwagen werd aangelegd en moest worden onderhouden.

Enkele bijzonderheden

Vele cultuurhistorische aspecten kunnen heel goed uit het landschap gelezen worden. De galg is natuurlijk verdwenen en de plek helaas

onherkenbaar. Een deel van de molens en molenplaatsen is nog zichtbaar aanwezig, evenals enkele dijkjes, de paden, de verkavelingsstructuur en de in 1998 uitgevoerde natuurinrichtingen met poelen en kleine bosjes. Drie windmolens zijn nog aanwezig. Eén in de Atsma's polder, één in de Hiemstra's polder en één in de Ellenspolder. Helaas worden de peilbesluiten niet gehandhaafd door het Wetterskip Fryslân, zodat bijvoorbeeld in de Hiemstra's polder het waterpeil veelal veel te laag staat.

Niet zichtbaar zijn jammer genoeg de oude vindplaatsen uit het vuursteentijdperk. Die bij de Borstleane zou, met eenvoudige middelen, veel meer aandacht kunnen krijgen.

Vanaf de Bûtlânsreed zijn de ontwikkelingen met betrekking tot de openheid en breedte van de oever heel mooi te beleven. Het reliëf van de oorspronkelijke en oude natte rietmoerasoever is moeilijk waar te nemen. Je moet er oog voor hebben om vooral de kleine scherpe hoog-laag overgangen te zien in de afzonderlijke hooi- en weilanden. In de winter als er water staat, wordt dat duidelijker door reliëf dat ooit door het water in het oeverlandschap is gekerfd. Deze liggen veel hoger op de oever dan de waterlijn van tegenwoordig.

De typische, aangrenzende structuur van houtwallen (hege diken) langs de agrarische percelen met o.a. eiken en meidoorns reikt alleen bij de Borstleane tot bijna in de rietoever. Sinds 1998 zijn deze in het landschap deels aan het oog onttrokken als gevolg van een nieuwe inrichting van de percelen met kleine Elzen-Essenloofbosjes.

Oud oevergebruik en beheer

In de smalle, lage oeverzone zal door de veel hogere waterstand van voor 1920 niet veel oppervlakte gebruikt zijn. De rietkraag en ook de natte oever was veel smaller dan die van tegenwoordig. Het is goed mogelijk dat al in de Middeleeuwen plaatselijk de drogere delen van de smalle oever voor de veehouderij werden gebruikt, de lagere delen voor het winnen van hooi en riet en de hogere delen ook als gemeenschappelijke weide. Het weiden met koeien gebeurde toen niet vrij en perceelsgewijs, maar onder de hoede van een “herder” uit de streek. Het is nog bekend dat Detje Tjipkes Zandstra, woonachtig op het Heechsân, als meisje van 12 in het droge jaar 1911 de koeien van meerdere eigenaren, waarschijnlijk als één van de laatsten, bij de Bûtlânsreed van Eastermar moest hoeden (pers. meded. G de Vries, Eastermar).

Kort daarna werd het eigendom van deze zogenaamde gemeenschar verdeeld onder de boeren in de omgeving (Veltman 1924). In de smalle natte oever werd al eeuwen geleden riet gesneden voor het dekken van de daken in de (wijde) omgeving. Ook biezen, zogenaamde ‘popels’, werden getrokken – niet gesneden! – voor het maken van stoelmatten (pers. meded. R. van de Meulen, 1928 - 2009). Dat gebeurde in het ondiepe water voor de rietkraag nog tot in de jaren '70 van de vorige eeuw. Mattenbiezen zijn daarna door de watervervuiling vrijwel geheel verdwenen uit het meer, evenals dat met andere moeras- en waterplanten gebeurd is. Eind 19de eeuw verzamelde Teye Harmens Tol (1822 – 1897) uit het dorp, die ook ‘wonderdokter’ was, nog kruiden in de oever om het lijden der mensheid te verlichten! (Friesch Dagblad 22 maart 1948). In de oever verzamelden meerdere dorpsbewoners vanaf 1949 kruiden voor de kruidenfabriek, gebouwd aan het Kolonelsdiep (het P. M. Kanaal) bij Schuilenburg, om wat centen bij te verdienen. Volgens oude dorpsgenoten waren Kalmoes en Waterdrieblad favoriete planten (ook hun wortels) om te verzamelen. Die groeiden in de inhammen van de rietoever, ook langs de kant van het Piter Jehannesgat. Daar komen deze soorten nu al lang niet meer voor. In 1967 sloot de fabriek de deuren (Anoniem, Dorpsbelang Eastermar 1990).

Na 1920 ontstond langzamerhand de huidige bredere oeverstrook, waar dus van afgesnoept werd door de aanleg van zomerpoldertjes. Perceelsgewijs weiden, hooien en bemesten nam toe tot in de jaren '90, maar ook het rietooستن met steeds grotere machines.

Een bijna verdwenen cultuurhistorisch hooilandaspect zijn de greppelpatronen in het rietland in de oever. Na het riet maaïen zijn die nu nog net te zien aan het eind van de Borstleane. Met het verlagen van het boezempeil probeerden kleine boeren plaatselijk in de breder geworden rietkragen hooiland te maken. Door te greppelen kon water afgevoerd worden. Niet direct naar het meer, maar naar gegraven slootjes in de lage oeverdelen. Zo kon men het water vrij afstromend kwijt naar het meer via de zomerpolderdij. De aanspoelselrand in de buitenste rietoever van het meer verhinderde, door de druk van de overheersende zuidwestenwind, een ander waterbeheer. Als het slaagde vanwege het weer en laag water, konden de laagste delen in de oever eenmaal gehooïd worden. Iets soortgelijks deed men aan de westzijde van de Atsma's polder en de Hiemstra's polder. Het teveel aan regenwater uit de aangrenzende hoge percelen met houtwallen stroomde na de ontginning (dus al eeuwen) op zeker vijf plaatsen door de oostoever via gegraven sloten naar het meer; dat is trouwens nog het geval. Elk polderdij heeft zo ook zijn eigen, meestal niet meer goed te achterhalen geschiedenis.

Op de hoogste delen, aan het eind bij de Borstleane en bij de Achterweg, kwam akkerbouw voor. Lange tijd, tot 1998, was het meest oostelijke perceel als maïslaan in gebruik. Tot 1955 werden er zeker rogge, voederbieten en mogelijk ook vlas verbouwd. Dat stopte toen de veehouderij en de mechanisatie bouwland overbodig maakte (Ellens, 2013). Tussen 1992 en 1998 zijn de hoogste delen van vier percelen in de oever weer 'historische' (kruidenrijke) akkers geworden waar het accent nu op biodiversiteit ligt. Op de akkers bij de Borstleane was en is het nog steeds gemakkelijk voorwerpen uit het Mesolithicum te vinden. In het grasland verderop kan dat alleen als de mollen met hun bulten en gangen vuursteen omhoog wroeten.

De bemalen (kleine) Bouwes- en Ellenspolder worden nog steeds door dichtbij wonende veehouders voor de voederwinning en het weiden gebruikt. In de Hiemstra's-, de voormalige Aalfs- en huidige Atsma's 'polder' vindt hooilandbeheer ten behoeve van het natuurbeheer plaats, net als op kleine lage perceeldelen bij de Borstleane en Achterweg.

Recentste ontsluiting

In 1998 is, vanwege de ruiverkaveling Oostermeer, de Borstleane verbonden met de Bütlänsreed (van Eastermar/Heechsân). Eerder was de verbinding een voetpad door het dikwijls overstroomde lage land. Nu ligt deze hoger en droger. Het pad is speciaal geschikt gemaakt voor wandelaars. (Hard)fietzers en crossbrommers hebben de route eveneens gevonden. De eigenaar, Staatsbosbeheer, heeft helaas te weinig handhavers om dit ongewenste gebruik te verhinderen.

Deel 3

Flora en fauna

Ondiepwaterzone langs oever

In de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw waren langs de hele oever alle drijvende en onderwater plantensoorten verdwenen. De aanvankelijk brede rietkragen waren smaller geworden getuige de oude rietstoppels die nu nog op de bodem bij rustig weer gezien kunnen worden.

Eind jaren '80 daarentegen was overal op ondiepe plekken in het hele meer de algen etende Driehoeksmossel in opkomst. Na de eeuwwisseling waren de scherpe schelpdieren er de oorzaak van dat het vrijwel onmogelijk werd om zonder bloedende tenen de bodem te raken bij het zwemmen in ondiep water. Inmiddels is het water schoner geworden, waarbij de tienduizenden mosselen waarschijnlijk mede een rol speelden. Hun aantal is overigens weer geslonken. Dat is ook te merken aan het aantal pleisterende Kuifeenden. Deze duikende nam eind jaren '90 in het winterhalfjaar toe van enkele honderden exemplaren tot meer dan 3000 tot na 2015. Tegenwoordig zijn het er in de herfst zelden meer dan 750.

Dat het water schoner en vooral doorzichtiger raakte had in 2014 tot gevolg dat de eerste drijvende waterplant Gele plomp op luwe plaatsen in de rietkraag terugkeerde. Kort daarop ook aarzelend de Waterlelie.

In 2019 werden Drijvend en Glanzig fonteinkruid, Pijlkruid, de watervorm van Mannagras en Brede waterpest gesignaleerd. Helaas is de vele algengroei, veelal ook aan de waterplanten gehecht, nog een teken dat de watervervuiling niet voorbij is. Alle soorten verspreiden zich vanuit de open plekken in de rietkragen naar het ondiepe water. Aan de Brede waterpest was dat mooi te zien. Vooral de laatste drie jaren profiteerde een toenemend aantal Knobbelzwanen en Meerkoeten ervan. Vooral groepen Knobbelzwanen foerageerden eerder eigenlijk nooit in het meer. Tegenwoordig kun je er nu tientallen bij elkaar zien grazen op deze onderwater plant.

Een bijzonder fenomeen is het plotseling open vallen van plekken in de rietkraag. Eerder deden dat nog weleens de inmiddels vrijwel verdwenen Muskusratten. Tegenwoordig sterft het riet af. Het beste voorbeeld is het eiland voor het Bollinger Rijd. Ook in de rietkraag voor de Borstleane en voor het eiland bij de Bouwespolder is dit te zien. Steeds minder wordt het riet gemaaid in de breedste stukken om de oever en op de eilanden. In de winter 2023/24 is dat riet ... niet gemaaid. Dat geldt ook voor de noordwestzijde van de Borstleane bij het Stienenhûs, en voor de Atsma's polder. Helaas, omdat daar nu wilgen en elzenopslag zich verder kan uitbreiden ten koste van de moerasvegetatie en -vogels, en dus van de biodiversiteit. Broekbos komt al veel in de oever voor, waardoor het leefgebied voor de (avi) fauna van het rietmoeras in de oever nog verder krimpt.

Bouwespolder e.o.

Deze kleine polder stond bekend als het voor het aaisykjen verboden vogelbroederterrein. Met uitzondering van de Wulp broedden hier voor 1990 nog vrijwel alle weidevogels. Ondanks het omzetten van de schralere hooilandvegetatie met uitbundige bloei van Dotterbloem en Echte koekoeksbloem naar meer bemest grasland, bleven deze weidevogelsoorten als broedvogel. Nadat de toenmalige pachter een vergoeding kreeg voor botanisch agrarisch natuurbeheer, verruigde met name de vogelrijke noordzijde. De weidevogels verdwenen. Nadat de pachtsituatie in 2017 wijzigde en de polder opknapte, keerden enkele soorten weer terug (Timmerman 2024). De bijzonderste broedvogelsoort was hier (2022) de zeldzame Zomertaling. Helaas zijn de Watersnippen, in de vorige eeuw met meerdere paren voorkomend, (nog) niet teruggekeerd.

Speciaal het noordelijke deel heeft weer een bloemrijke vegetatie met veel Gewoon reukgras en zelfs weer met Echte koekoeksbloem. Lage zegge, Moeraswalstro en Holpijp. Het is wachten op de terugkeer van Dotterbloemen die nog veel voorkomen in het aangrenzende, tot voor kort, gemaaide rietland. Op het eiland en in de rietoever broeden elk jaar Sprinkhaanrietzanger, Rietzanger, Snor, Witsterblauwborst, Kleine karekiet, Rietgors, Fuut, Waterhoen, Waterral, Meerkoet, Grauwe gans, Wilde eend en soms ook het Baardmannetje. Niet elk jaar broeden daar nog de Tafelend en op het eiland de Bruine kiekendief. De rietmoerasvegetatie biedt in de herfst en winter plaats aan rustende (trek)vogels. Bijzonder is dat het eiland in sommige jaren de slaapplaats is van duizenden zwaluwen (Boeren-, Huis- en Oeverzwaluw), soms tot wel 7000 exemplaren. Elke winter verblijven er Roerdompen en af en toe een Klapekster.

Bij de Achterwei

Langs de Achterwei biedt de grotere pool daar een foerageerplaats aan de Visarend, IJsvogel, Grote zilverreiger, Winter- en Zomertaling en Krakeend. In het vroege voorjaar paaien er, van dichtbij te zien, Snoeken, Karpers en witvissoorten.

De zogenaamde Historische akkers hier zijn elke winter in trek bij honderden zaadeters waaronder de bij Eastermar zeldzame Geelgors en Beflijster. Maar ook tientallen Holenduiven, en in de winter van 2023/24 vele honderden Grote barmsijsen die in de boomsingels bij onraad (Smelleken, Sperwer, Havik en Blauwe kiekendief) vluchtten. De meest zuidelijke akker is zeer kleurrijk. Het meest vallen elk jaar, weken lang, de massaal bloeiende Gele ganzenbloemen op (foto 4). Minder opvallend zijn Windhalm, Slofhakken (foto 5) en Rode ogentroost, die daar een

Foto 4: Historische akker Achterweg, met o.a. Rogge, Gele ganzenbloem en Korenbloem. 17 juni 2014 (foto auteur).

Foto 5: Het gras Slofhakken (laag in de begroeiing), met Gele ganzenbloem en Gladde witbol op de historische akkers, Achterwei Eastermar. 17 juni 2014 (foto auteur).

Foto 6: Schraallandje bij de Borstleane: groeiplaats Draadrus, die op de foto overigens niet te onderscheiden is. 18 juni 2014 (foto auteur).

verborgen leven leiden.

De noordelijke akker is veel minder soortenrijk. De oorzaken daarvoor zijn de slappe veengrond die er in 1998 uit de poel is opgebracht, de illegale winning van leemhoudend zand in 1998 en de doorbroken bodemopbouw als gevolg van de aanleg van gasbuizen.

Achter de akkers loopt een boezemgrasland dat op de voormalige overgang van het meer ligt. De bodem van het noordelijke deel bij de poel is meerdere keren verstoord vanwege de genoemde gasbuizen. Een boezemsloot met brede rietkraag verbindt de poel met het meer en met een kleinere poel bij het schelpenpad dat bij de Achterweg begint. Hier en daar zijn plantensoorten aanwezig die op grondwater wijzen, zoals (veel) Stijve zegge en ook Waterviolier. En verderop sinds enkele jaren Veldrus. Op deze plek komen ook nog Dotterbloemen voor en is er sinds 2009, dankzij het hooilandbeheer, een mooie groeiplaats aanwezig van enkele tientallen Gevlekte rietorchissen. Bijzonder is dat in de oever nog plaatselijk een relictsoort uit ziltere of brakkere tijden groeit namelijk Heen, of Zeebies zoals deze soort vroeger heette. En de Waterspitsmuis huist er, net als de Dwergmuis, die overigens ook op de akkers soms talrijk kan zijn.

Bij de Borstleane

Aan weerszijden van het pad naar de laagst gelegen twee zomerhuisjes liggen ook twee akkers. Van de rietkraag vóór de zuidelijke historische akker, waar naast de genoemde vogels ook bijna elke avond en morgen Reeën te zien zijn, is na het maaïen maar een smalle rietkraag over. De broedvogelsoorten zijn daardoor beperkt tot Rietzanger, Kleine karekiet en Rietgors. Meer naar de recreatieplaatsen daar, met opgeschoten bosschages, komen de bosvogels opzetten. Tegenwoordig met de nieuwkomers Cetti's zanger in de broedtijd en de Groene specht daarna. Bij de zuidwestelijke akker is een lage vochtige boezemplek, in 1998 geplagd, met een klein, maar opmerkelijk plantensoorten- en orchideerijk schraalland (foto 6). Gevlekte orchis (soms met 400 bloeiende planten), Geelhartje, Kleine valeriana en de zeldzame Draadrus komen er voor. Elk jaar wordt deze plek open gehouden door te maaïen en het gewas af te voeren. Zo wordt voorkomen dat dit bijzondere terrein dichtgroeit met Elzen.

De akker aan de noordkant grenst aan kleine loofbosjes waar de Essentakziekte heeft toegeslagen. Door de vele Meidoorns en Sleedoorns zijn met name de randen struweelrijk, ook met bramen en wilgen.

Op de beide akkers groeien Korenbloem en Gele ganzenbloem. Bleekgele dovenetel behoort hier tot de zeldzaamheden, evenals het hoge Dreps (foto 7) dat mogelijk met zaaizaad is meegekomen. Gewone en Kleine klaproos zijn er wel, maar erg weinig net als op de akkers bij de Achterweg.

Naast de eerder genoemde broedvogelsoorten uit de rietmoeras- en vochtige bosschages broeden hier tot aan de Atsma's polder jaarlijks de Waterral, Matkop, Goudvink, in sommige jaren ook de Sperwer en de Roerdomp en sinds 2022 de Cetti's zanger. Dit is tevens de plek waar al sinds 1984 ieder jaar, zeer regelmatig en al gauw eenmaal per week vogels worden gevangen en geringd. Dat gebeurt tussen maart en november en heeft veel informatie opgeleverd over het aantal soorten

Foto 7: Dreps in roggeakker bij de Borstleane. 10 juli 2015 (foto Germ de Vries).

Foto 8: Oranje springzaad in de oostoever van de Burgumer Mar. 14 juli 2022 (foto Germ de Vries).

dat in de broed- en trektijd voorbij komt. Inmiddels staat de teller op bijna 90 soorten. Bijzonder (in 2018) was het vangen van de tiende Kleine zwartkop ooit voor ons land. Maar ook Fluiter (2023), Grote karekiet, Porseleinhoen, Witstuitbarmsijs, Bladkoning, Sperwergramus, Siberische Tjiftjaf, Dwerggors (2024) en Draaihals waren bijzondere soorten op deze plek.

In de oever werd tot 2023 het riet gemaaid en staan hier en daar voornamelijk wilgenbosjes. In het gemaaid riet staan nog overal Dotterbloemen en op de aanspoelselrand van het meer ook de hoge Moerasmelkdistel. Sinds enkele jaren bloeit er het uit het noorden van Amerika afkomstige Oranje springzaad (foto 8). Beide soorten veroveren steeds meer terrein. Op meerdere plaatsen in de oever komt het sierlijke Veenreukgras voor.

Bij de Bûtlânsreed, no 5

De oever en overlanden verbreden zich hier. Na het hooilandperceel voorbij de stuw in de Bûtlânsreed begint de huidige zomerpolder, de Atsma's polder. Deze grenst aan de vroegere Aalfspolder bij het Pieter Jehannesgat. Toen de boezem in 1920 met het Wouda stoomgemaal beter beheerst werd, kon een lage kade aangelegd worden en ontstond een zomerpolder. Dat voldeed niet; het terrein overstroomde toch nog elke winter. Het deel dat grenst aan de kade verruigde tenslotte tot een moerasterrein met veel wilgenopslag. Na de natuuraankoop, omstreeks 1975, ondergingen alle percelen een opknappbeurt. De kade kreeg voldoende hoogte voor een winterpolder (het oorspronkelijke particuliere initiatief!), sloten werden gegraven en verbreed, greppels aangelegd en een nieuwe molen geplaatst voor (de herstelde) jaarrond bemaling. De oude molen functioneerde al jaren niet meer en was een roestbult! Het hele gebied stond nu weer lang vol met vooral regenwater. In de hele polder zou voortaan schraalland ontwikkeling het doel van de beheerder Staatsbosbeheer worden. Dus geen beweiding en kunstmest meer op de hogere delen van de percelen langs de Bûtlânsreed.

Lang bleef het westelijke, lage deel bij de kade een pioniervegetatie van moerasplanten houden. Opvallend veel kwam Stijve zegge in grote pollen weer tevoorschijn, maar ook andere soorten zoals 'velden' Scherpe zegge, Moeraszegge en Zwarte zegge samen met veel Moerasbeemdgras, Wateraardbei, Holpijp, Gewone wederik en Gele lis. In de greppels vestigde zich op meerdere plaatsen Grote boterbloem (foto 9), Echte

koekoeksbloem en erlangs spaarzaam Dotterbloemen.

Maar de deels wat hoger liggende percelen waren door alle veranderingen en verzuring inmiddels al overwoekerd door Pitrus. De grondwaterstroom is hier gericht naar de bemalen sloot in het midden. De druk is niet groot omdat de iets hoger liggende agrarische gronden worden ontwaterd. Om toch zoveel mogelijk te profiteren van dat grondwater is begin 1980 vlak voor de windmolen een houten damwand aangebracht. Zo kon het (zuurdere) regenwater dat lichter is dan grondwater het hele jaar door via een 'molenkolk' uitgemalen worden. Uit de contacten en veldbezoeken met de bekende florist D.T.E. van der Ploeg (Sneek) om Aarvederkruid en Fonteinkruiden te bekijken in de sloten, ontstond in 1995 het idee om op enkele plekken kleinschalig plagexperimenten uit te voeren. Ook omdat uit de omgeving ooit bijzondere soorten uit het Oeverkruidverbond bekend waren. Dat was eveneens het geval met de zeer zeldzame Draadgentiaan, een soort die toen van het vasteland van Fryslân was verdwenen. Vanaf 1996 werden daarop zorgvuldig in de percelen langs de reed twee kleine plekken uitgekozen. Eén op de rand van de oude overgang van het meer en de andere op de overgang van een zandkopje. Bij het ondiep plaggen (max. 10 cm.) kwam onder het venige maaiveld de iets leemhoudende ondergrond tevoorschijn. Het duurde aanvankelijk lang voordat de pioniervegetatie met Knolrus, Waterpunge, Egelboterbloem, Liggende vetmuur en zelfs Naaldwaterbies zich kon vestigen. Op de kleine plagplek verschenen echter, als buitengewone verrassing in 2000 de eerste Draadgentiaan (foto 10). Bij het zandkopje kwam deze soort veel later, maar er vestigde zich in 2002 wel Moeraswolfsklauw en in 2007 Dwergglas, en dan toch Draadgentiaan. Dwergglas (foto 11) was enkele jaren eerder al in een diep spoor langs de lage kade van de westelijke percelen gevonden. In de jaren daarop breidde Draadgentiaan zich verder uit net als Dwergglas. Tussen 2013 en 2018 konden honderden exemplaren van deze soorten op kalere plekken in het terrein gevonden worden. Inmiddels zijn deze soorten over hun top.

Het waterbeheer is nu alweer enkele jaren veranderd naar een zomerpolder. Dat betekent dat de subtiele kweldruk inmiddels tot laat in het voorjaar weggedrukt wordt door opgestuwd regenwater. Dat komt omdat er maar één inlaat voor het boezemwater is. Voordat dit water de polder ingelaten wordt, is deze meestal al verzadigd door regenwater. Het weinige (grondwaterachtige) boezemwater dat nog enigszins binnen kan komen, heeft weinig invloed. Door de natte winters en laat droogvallende voorjaren ontstaan nog wel plaatselijk kale plekken. De beide zeldzame soorten kunnen zich als pionier tegenwoordig nog handhaven. De plagplekken zijn door successie ongeschikt geworden, waar vooral Draadgentiaan de dupe van is geworden. Hoewel enige jaren geleden de aflopende greppels in de percelen langs de reed zijn dichtgegooid, heeft dit weinig geholpen om het grondwater te versterken.

Regenwater heeft hier en in de lagere percelen de meeste invloed. Dat is er ook de oorzaak van dat bijvoorbeeld Dotterbloem en Grote boterbloem inmiddels zijn verdwenen. Stijve zegge houdt het daar nog het langst vol. Het toch wel minder algemene Moerasstruisgras is ook gebleven.

Vlakbij de molen stonden op een hoger deel jarenlang bij een grote

Foto 9: Grote boterbloem langs een greppel in de Atsma'spolder. 8 juni 2018 (foto auteur).

plek Blauwe zegge een aantal bloeiende Klokjesgentianen. Mogelijk meegekomen met zaad op gebruikte machines uit de hooiingen in schraalland elders. Dat gebeurde zeker met de halfparasiet Moeraskartelblad en waarschijnlijk ook met Kleine valeriaan die zich konden vestigen op de hogere overgang van de oude oever. Zelfs Spaanse ruiter probeerde dat in 2014 op één plaats, maar verdween weer. Voor Spaanse ruiter heel bijzonder want deze kiemt heel spaarzaam uit zaad. Mogelijk geldt zo'n vestiging ook voor Borstelgras. Deze soort houdt het daar in enkele polletjes al bijna 15 jaar uit. In 1998 werd een laagte aan de zuidzijde, dichtbij de zuidelijkste sloot, opgeschoond tot op de zandige ondergrond. Een ondiep plasje met water tot ver in de zomer ontstond. Bekend was dat daar lang Ongelijkbladig fonteinkruid had gestaan en langs een rand Gevlekte orchis en veel exemplaren van Moeraszoutgras en Ruwe bies. Het duurde tot 2001 tot het fonteinkruid zich weer uitbreidde. In 2004 doken zelfs Stijve waterweegbree (foto 12) en enkele exemplaren van het zeldzame Ondergedoken moerasscherm op. Maar het verwachte Oeverkruid bleef weg. Al gauw trad successie op en inmiddels is het ondiepe water met zandbodem verdwenen. Deze zeldzame groeiplaats is niet meer omdat het daarvoor nodige beheer achterwege bleef. Bijzonder is nog de middensloot waaruit Krabbescheer nooit is verdwenen en nog steeds aanwezig is. Dat had wellicht tot gevolg dat de Groene glazenmaker zich kon handhaven. Beide soorten zouden weleens de bron kunnen zijn van de huidige veel grotere verspreiding rond het meer.

Sinds mensenheugenis wordt het riet in de brede kraag voor de polder in de winter gemaaid. Een flink deel bleef altijd staan. Dat is de broedplaats voor vooral Baardmannetjes en andere soorten waaronder vóór 2000 Roerdomp en Bruine kiekendief. In het ondiepe water ervoor zijn niet alleen Futen te zien maar ook geregeld de Dodaars en Tafeleend. Jammer genoeg is voor het eerst in 2024 het riet blijven staan. Dat zal waarschijnlijk leiden tot een toename van de rietmoeras zangvogels en op de langere termijn een toename van broekbos. Dit zou heel jammer zijn want het gehele areaal rietmoeras in de oever is al jaren kleiner aan het worden.

Het is opmerkelijk dat de kleine polder zelf vele jaren bekend stond om de vele weidevogels. Volgens enkele oude vogelwachters uit Eastermar (med. R. v.d. Meulen en G. de Vries) waren na de bepoddering tot in de jaren zestig van de vorige eeuw de brede pollen Pitrus en Stijve zegge erg in trek bij de Grutto als broedplaats. Vogels als Watersnip en Slobeend, soms Wulp maar ook Kemphaan en Gele kwikstaart waren toen in het voorjaar een heel gewone verschijning. Met de vervuiling van de westzijde verlieten veel paren het terrein. In de beginjaren van het natuurbeheer profiteerden enkele soorten waaronder Kievit, Grutto, Tureluur, Watersnip, Slobeend en Graspieper weer van de opknappbeurt. Met de algehele malaise in weidevogelland daalden de aantallen opnieuw. Tegenwoordig zijn alleen nog Kievit en Tureluur broedvogel. Hun aantal is klein (samen amper tien paar) en kwetsbaar voor predatie. De zomerpolder staat 's winters onder water. De duizenden ganzen, vooral Kol-, Brand- en Grauwe ganzen die in de buurt overwinteren, hebben het ondiepe water gevonden om er te slapen. Wie geluk heeft kan overdag wandelend op de Bùtlànsreed de Grote zilverreiger of zelfs de Zeearend en Visarend tegenkomen.

Bij het Pieter Jehannesgat, no. 6

Vanaf de Schuilenburgerweg is het volgende terrein, de voormalige Aalfpolder, goed bereikbaar. Bij het hoge uitzichtpunt is het terrein mooi te overzien. Na 1920 lukte het om met een kleine windmolen het poldertje jaarrond te bemalen. Alleen bij storm stond het grotendeels onder water. Tegen de Bùtlànsreed aan ligt een kleine zandopduiking met steentijdbetekenis. De oude oeverovergang is bij de natuurinrichting in 1998 extra geaccentueerd door aan de lage kant te plaggen. Het plagsel is op de archeologische site gebracht om verder illegaal graafwerk te ontmoedigen. De kade werd deels afgegraven zodat het terrein weer tot boezemland gerekend kon worden. Dat betekende dat de noordwesthoek, ruim de helft van het terrein, vrijwel permanent

Foto 10: Draadgentiaan in de Atsma's polder. 13 juli 2018 (foto Piet Zuidema).

Foto 11: Dwergvlas en Moeraswalstro in de Atsma's polder. 13 juli 2018 (foto Piet Zuidema).

Foto 12: Stijve waterweegbree in de opgeschoonde poel in de Atsma's polder. 28 oktober 2020 (foto auteur).

onder een laagje water kwam te staan. Tegen de zuidelijke grenssloot die water uit het aangrenzende, hoger gelegen landbouwgebied afvoert naar het meer, is door plaggen en verdiepen tot op de zandondergrond een ondiep meertje ontstaan.

Toen nog polder gebruikten de eigenaren het als hooiland met naweiden. Op de hoge delen stond een wijnende Kamgrasvegetatie met Engels raaigras, Grote vossenstaart, Witbol, Reukgras en Zwarte zegge. Kruiden als Scherpe- en Kruijpende boterbloem tooiden hogere en lage plekken net als Veldzuring en Pinksterbloem. Langs de greppels stonden Pitruspollen. Het lage deel was het domein van duizenden Dotterbloemen, Tweerijge zegge, Moerasstruisgras, Waterkruiskruid en Mannagras. Na de inrichting veranderde de vegetatie, namen Pitrus en Grote vossenstaart toe op de hogere (opgehoogde) delen en vestigde zich Ridderzuring. De plasranden raakten vooral begroeid met Riet en in het ondiepe water Aarvederkruid, Smalle waterweegbree, meerdere soorten fonteinkruiden waar de slootjes hier om bekend staan, waaronder Tenger fonteinkruid, en veel Gewone waterbies. Tegenwoordig groeit de ondiepe plas dicht met Riet. Het is onaantrekkelijk geworden voor de Grauwe franjepoot die er geregeld in de nazomer voedsel kwam zoeken. Het is nu het domein van de Grote zilverreiger en de alsmat toenemende Grauwe- en Grote canadaganzen. De geplagde oeverdelen aan de noordkant raakten begroeid met schraallandsorten waarin talloos Egelboterbloem en ook Waterkruiskruid, Reukgras, Moeraszoutgras en veel Tweerijge zegge. De lage dotterbloemhoek veranderde in een rietmoeras met hoge kruiden zoals Koninginnenkruid en Moerasmelkdistel. In de eerste tien jaar vestigden zich de eerste 'koepelvormige' wilgen. Inmiddels verdicht het wilgenbroekbos zich en is de steeds kleiner wordende oppervlakte moerasvegetatie aan het vervuigen. Aanvankelijk vestigden zich naast de moeraszangers als Snor (foto 13) en Sprinkhaanrietzanger ook de Bruine kiekendief en het Porseleinhoen. Die zijn inmiddels verdwenen, mogelijk vanwege de vestiging van een Vossenpaar. In 2004 werd bij een haventje aan het Pieter Jehannesgat in een illegale kooi van een jager een Marterhond gevangen en doodgeschoten. Als je tegenwoordig langs de reed wandelt, kun je sinds enige jaren in het voorjaar de Boompieper horen.

Bij Reinder's reed, no. 7

Aan het eind, aan de noordkant van de Pieter Jehannes reed ligt een vrijwel ingevallen botenhuis achter een immens hoog hek. Dat hek sluit de vroegere vuilstort af die voor het volgende poldertje ligt. Hier begint ook de ingang van Reinder's reed met het aangrenzende Hiemstra's poldertje. De grens met de stortplaats is een diepe vaart die aan de noordwestkant afgesloten is van de boezem en waar de omstreden windmolen is opgericht. Het lage land is voor 1/3 deel particulier eigendom. De eigenaar gebruikt ook de molen en wijkt al jaren af van het peilbesluit en ook van de overeenkomst particulier agrarisch natuurbeheer.

Het andere deel is in 1998 opnieuw ingericht met in de zuid- en noordoosthoek de aanplant van gemengd loofbos. De lage delen werden

Foto 13: Volwassen Snor mannetje, broedvogel in het riet van de oever, zojuist geringsd. 2 mei 2015 (foto Germ de Vries).

geplagd waardoor twee moerasjes zijn ontstaan met aan de noordkant permanent water. Hoewel in de grazige, drogere delen Pitrus algemeen voorkomt, is de hooilandvegetatie soortenrijk. Het niet vlakke maaiveld heeft vochtige en droge plekken. Reukgras, Veldzuring en Pinksterbloem zijn veel aanwezig. Dat geldt ook voor Moerasstruisgras, Zwarte zegge en Ruwe smeie. Op de drogere delen is inmiddels Rood zwenkgras en Grote vossenstaart te vinden en zelfs Grote ratelaar, Borstelgras en Pilzegge. De geplagde rand van de poel is nog steeds soortenrijk. Lage zegge, de eerste tien jaar talrijk, is echter vrijwel verdwenen in tegenstelling tot Kruijpwilg, Tormentil, Zompzegge en Blauwe zegge. Plaatselijk groeit sterrenmos, dat zich direct na het plaggen vestigde. De laatste jaren komt veenmos opzetten; een teken dat de omstandigheden verder verzuren. Het ondiepe water staat vol met Slanke waterbies met hier en daar ertussen Holpijp, Moeraswederik, Waternavel, horsten met Snavelzegge en Tweerijge zegge. De zuidelijk plagplek is het hele jaar door begaanbaar. Aanvankelijk bleef de zandbodem lang spaarzaam begroeid met opvallend veel Knolrus, Waterpostelein en velden slijmalgen met ertussen Veenwortel, Egelboterbloem en Slanke waterbies. Zes jaar na het plaggen (in 2004) stond er op een wat open gebleven plek een viertal planten Oeverkruid. Enkele jaren waren de planten vitaal, bloeiden, maar konden de successie naar een langzaam opkomend hol rietmoeras niet aan en verdwenen weer. Tegenwoordig is Riet spaarzaam aanwezig omdat het slecht tegen zomermaaien kan. Andere soorten doen het wel goed zoals Wateraardbei, Moeraswalstro, Moerasrolklaver, Zwarte- en Tweerijge zegge, Grote wederik, Watermunt, Egelboterbloem, Waternavel en Penningkruid.

Slot

Zorgvuldig terrein- en waterbeheer is van levensbelang in deze afwisselende, bijzonder rijke oever. Maar aandachtverslapping en het extensiveren van het natuurbeheer leidt snel tot verarming, zoals sommige plantengemeenschappen in de afgelopen 25 jaar hebben laten zien.

Literatuur

Claassen, T. H. L., 2008. Peilbeheer in de Friese boezem in relatie tot ecosysteem en waterkwaliteit in historisch perspectief. Uitgave Wetterskip Fryslân, Leeuwarden.

Dorpsbelang Eastermar, 1990. Boekuitgave Administratief centrum Metslawier.

Ellens, J., 2013. Oertinke en Weromsjen Skûlenboarch. 320 pagina's. Uitgave drukkerij Douma Dokkum.

Louman, P.A., 2007. Fries waterstaatsbestuur. Een geschiedenis van de waterbeheersing in Friesland vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw tot omstreeks 1970. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, Vossiuspers, 2007.

Mol, J.A., 2006. Galgen in laatmiddeleeuws Friesland, De Vrije Fries 86 (2006) 95-140.

Timmerman, A., 2023. Recreatie-effecten op de terugkeer van Kieviten in de Bouwespolder bij Eastermar FrL. Twirre jaargang 33, no: 2 pag 15 – 20.

Veltman, B.R., 1924. Oostermeer geschiedkundig beschreven. Uitg. J. F. Ozinga, Herdruk door Lykele Jansma, Buitenpost 1978.

Gebruikte websites:

www.Archeoweb.nl

www.frieschdagblad.nl, 22 maart 1948.

www.woudagemaal.nl

Correspondentieadres:

Arend Timmerman

Achterwei 4, 9261 VX Eastermar

arendtimmerman6@gmail.com